

K filozofii výchovy

Šaldovský přístup k problematice soužití (s minoritami i státy Evropy)

Jiří Vomáčka

1. Prolog

Všichni v sobě nosíme „Dědictví věků“, zabudované do našeho mozku a mysli. Překrývá ho silný obal nejvyššího stupně života – lidskosti, morálky a kultury (Krupička, 1994). S jeho pomocí přemáháme toto naše společné dědictví, ve kterém hraje významnou úlohu sobeckost (která je považována za významné měřítko v našem lidském vývoji). S ohledem na tyto skutečnosti došel americký publicista Robert Wright (1994, s. 399) k zdánlivě paradoxnímu konstatování: „Když se nakonec zabýváte dostatečně dlouho naprostou bezohledností evoluce, může se vám zdát, že naše morálka, i taková, jaká je, nemá daleko k zázraku.“

Příkláním se jako pedagog k tomuto mínění, protože nemohu nepřihlížet k složitým vlivům biologickým. Nelze totiž přeceňovat význam společenského působení na člověka včetně nadšení z demokracie a s ní spojené plurality názorů, chování a životních stylů. Jistě znějí příjemně našemu sluchu slova politiků (i pedagogů), že čím větší je různost mezi lidmi a jejich jedinečnými schopnostmi, tím je společnost duchovně bohatší, pružnější, kulturně zajímavější. Umočňuje je i mínění ekonomů, že tím roste i ekonomická výkonnost v soutěži s ostatními národy. A výrok humanistů, že taková společnost je i schopnější chápat druhé kultury a žít s nimi v míru, zní v tomto kontextu jako finále nádherně zkomponované skladby.

Pedagog však nemůže ztrácet smysl pro realitu. Optimismus v složitých otázkách soužití je na místě zejména v takovém společenském prostředí, kde jsou dobrá vůle, tolerance („já se mohu mýlit a ty můžeš mít pravdu“) a slušnost, zajištěné právním řádem. Ten je zaměřen jak na ochranu individuálních práv, tak i na ochranu celých skupin – v našem případě menšin.

V této dvojakosti je však i další riziko – riziko morálních i právních konfliktů, které lze vystopovat i v problémech soužití minority a majority

v praxi naší soudobé české společnosti. Nikdo nepochybuje o tom, že žijeme vždy jako více či méně odpovědní jedinci i v určité sociální skupině. Příslušnost k ní je spojena jak se silným emocionálním nábojem, tak i schémata, která přispívají k upřednostňování určitých řešení společenských situací. Tak se stáváme na konci 20. století – tohoto zamýšleného „století dítěte“ – spoluaktéry v řešení dějinného rozporu mezi skutečným světem a často pokřiveným obrazem o něm (a jeho výkladem) v myslích nás, lidí končícího milénia. Proto považují z pedagogického hlediska za potřebné se v námi sledované problematice zabývat nejprve obecnějšími otázkami, které tvoří její širší rámec.

2. Společný základní étos lidské společnosti

V každé společnosti existují soubory uznávaných hodnot, názorů a životních stylů, které jsou výrazem její kultury. Sám pojem kultury je však chápán mnohoznačně. Sociologové rozlišují například městskou, vesnickou, předměstskou, feministickou, podsvětí atd. Snaží se tak vyjádřit odlišnosti, které mohou ústít až do „babilonských zmatků“, stejně jako do sektářských povýšenosti jedněch vůči druhým. Proto například současný prezident ČR Václav Havel prosazuje zásadu (která platí obecně i pro velké odlišné kultury), že je třeba se navzájem respektovat, ctít jinakost a snažit se rozvíjet shody.

Existence těchto shod je patrná z dokumentů, které se postupně objevily v historii lidstva. Připomeňme z nich například egyptské právní záznamy na papyrusech, Chammurapiho babilonský zákoník, bibli, spisy starých čínských legalistů, Justinianův kodex, islámskou šari'a, Code Napoléon, ale dokonce i trestní zákon nacistického Německa či bývalého SSSR. – V každém z nich nacházíme podobné formulace obecně platných lidských norem, které vyjadřují shodu – i přes propast vzdáleností a času.

Ještě názorněji odkazuje na shodu například ono známe *zlaté pravidlo lidskosti*, se kterým se setkáváme ve všech velkých náboženstvích. Autor knihy o Světovém étosu v politice a hospodářství, Hans Küng (2000, s. 128 a násl.), ho například připomíná výroky Konfucia (asi 551–489 př. n. l.): „Co nechceš, aby ti jiní činili, nečiň ty jim.“ Cituje i Ježíše z Nazaretu: „Jak byste chtěli, aby lidé jednali s vámi, tak vy ve všem jednejte s nimi.“ V buddhismu je podobně kladena věřícímu otázka: „Stav, který není příjemný a radostný pro mě, by neměl být ani pro něj; a stav, který není příjemný a radostný pro mě, jak bych jej mohl zamýšlet pro jiného?“ A konečně výstižně připomíná svým 650 milionům vyznavačů hinduismus: „Neměli bychom se vůči jiným chovat způsobem, který je pro nás samé nepříjemný; v tom je podstata mravnosti.“

Je patrné, že všechny tyto velké tradice lidstva – žel, až příliš často po-

šlapávané – vycházejí z možnosti shody. Nás, občany České republiky, může naplňovat hrdostí, že to byl i velký moravský rodák, J. Á. Komenský, který na přesvědčení o přínosu shody koncipoval i své celoživotní dílo „Obecná porada o nápravě věcí lidských“. Uvádí v něm například: „... kolik prospěchu může každému člověku vzejít z ušlechtilého styku s lidmi, dovede-li totiž využívat toho, čím si můžeme být vzájemně prospěšni.“ (Komenský, 1992, s. 267)

Není bez zajímavosti, že v roce Komenského smrti vydal anonymně amsterodamský rodák židovského původu (a přes všechnu svou skromnost i jeden z nejnenáviděnějších lidí té doby), učený Baruch (Benedictus) Spinoza, svůj slavný Traktatus Theologico-Politicus (Drtina, 1948, s. 215), ve kterém konstatuje: „Postavit stát na institucích tak rozumných, aby každý člověk... dával přednost obecnému prospěchu před vlastním; toto je úkolem a zároveň zkouškou.“

S tímto úkolem a současně i zkouškou naší lidské vyspělosti se vypořádáváme se střídavými úspěchy i na sklonku milénia. Po těžkých zkouškách dvou světových válek v tomto století se však názorně ukazuje, že lidská společnost může přežít jen tehdy, bude-li se opírat alespoň o minimum spojujících hodnot, vnitřních postojů a závazných měřítek.

3. Tvořivé rozšiřování češtví

Již čtyři roky po vzniku ČSR kriticky vystoupil náš liberecký rodák, literární a kulturní historik F. X. Šalda, proti nacionalismu básníka Viktora Dyka (Šalda, 1936, s. 388, 448) přesvědčivou argumentací: „... neznám nic horšího než *penězokazectví hodnot*; učit vidět v něčem hrdinství a sílu, co jest slaboštví a v nejlepším případě jen křeč a její nemohoucnost.

Český nacionalismus měl a musil mít sympatie a úctu každého čestného ducha v době naší politické a státní závislosti a poroby. To byl nacionalismus našich dědů a otců, nacionalismus i naší generace za rakouské monarchie. Odboj, ale ne odboj proti právu, nýbrž odboj *pro právo*, vyšší, pravdivější. – Nacionalismus *holý a prostý, pure et vert*, jest něco, co dožilo s Rakouskem... Logika věcí, dráhy růstu příštího jsou dnes zcela jiné.“

Jako příklad uvedl Šalda názorový vývoj Františka Palackého, osobnosti, zakořeněné podle něho do žulové půdy práva a spravedlnosti. – „To, čemu říkal Palacký *světová centralisace*, jest dnes na postupu a díky Bohu, že jest na postupu. Sdružování národů i lidí, hustší síť životných svazků a přediv a tkání mezi nimi, srůst jejich i vrůst jejich ve vyšší lidskou jednotu! Palacký, když postřehl tento veliký všelidský zákon organizační, byl jím tak ohromen a udiven, vzplál láskou k němu tak vášnivou, že odsunul do pozadí svůj nacionalismus a žádal pak výslovně, aby byl uveden v soulad s tímto vyšším zákonem obecně lidským... Lidská a charakterná velikost duše Palackého se

zde projevila tak ryze a jasně, že se nebude možno nezachvět láskou k němu ani po staletích!“

Palacký rovněž nezapomínal, že formy života veřejného, hospodářského a národního nemohou být považovány za konečné, neboť by tak „nebylo většího hříchu proti věčnosti života“. A proto i Šalda došel k potřebě „přetvořit češství“. Naléhavě zdůrazňoval: „Svůj život ve střední Evropě prožijeme jen tenkrát důstojně a velce, budeme-li moci střední Evropě něco dát... Jde nyní o to – mluveno výrazem Dostojevského – abychom řekli Evropě *své slovo, nové, posud neslýchané*. A toto nové slovo může vyjít jen z nového pojetí národnosti, z nového pojetí *češství* – z ryze kladného a tvořivého. Staré pojmání národnosti není než stupňované sobectví a tím jest právě záporné. Miluji sebe a touž sebeláskou, zesilněnou jen ještě, miluji svůj národ, svou vlast... Vystupuji ze svého já a jeho obmezení, a přelévám se do osob jiných, mně posud cizích, do věci, do kosmu... Nuže, v tomto smyslu musí být nové češství tvořivé. Musí obejmout v lásce co nejvíce světa, předstatnit se v něj, ztotožnit se s ním.“

Toto nové češství je Šaldovi výsledkem tradic. Na základě rozboru literatury proto rozlišil několik typů češství (1937, s. 125–161). Jejich charakter mu přesvědčivě vyplynul z děl jeho čelných představitelů. Zamýšlel se nad češtvím barokním (například u Balbína), osvícenským (Dobrovský), romantickým (Hanka a Jungmann), liberalistickým (Neruda, Palacký), realistickým (Masaryk, Rádl) až po integrální český nacionalismus V. Dyka. Na základě analýzy těchto typů pak konstatoval, že český nacionalismus nebyl nikdy společensky útočný, ale naopak společensky opravný.

Proto se Šalda proti mnohým jiným neobával o osud češství, protože byl přesvědčen, že bude nástrojem tvorby společensky obrodné, která by neuzavírala člověka v zděděné čtyři stěny sobectví a nedůvěry, nýbrž „vedla jej na výšiny ducha a srdce“.

4. Stále respektovat mravní a duchovní poslání lidské a národní existence

Jeden z našich největších filosofů z období 1. ČSR, Šaldou připomínaný Emanuel Rádl, byl jedním z těch, kteří si uvědomovali neudržitelnost dobové představy o ní jako homogenně národním státu. Proto požadoval na naší moderní výchově „soustavně a uvědoměle pěstovat snášenlivost a bratrství mezi národnostmi“ (Rádl, 1993; s. 197). Považoval za ponížení výchovného ideálu, „činí-li se škola předmětem politického a národního boje“. Zdůrazňoval, že „škola má rozšiřovat rozhled dětský a ne jej vlastenecky zužovat“. – Uvažujeme-li o těchto jeho požadavcích v dobovém kontextu pojetí „obraných jednot“ (Ústřední matice školské, Národní jednoty severočeské, Národní jednoty pošumavské atd.) a širších sporů národnostních

menšin, uvědomíme si nejen jeho duchovní velikost, ale i proč byl převážně vnímán jako kontroverzní osobnost.

Prof. Dr. E. Rádlovi, od jehož úmrtí uplynulo letos 52 let, byla „národnostní otázka moderní světovou otázkou“. V úvodu svého dobově velice diskutovaného spisu *Válka Čechů s Němci* (1928) konstatoval, že rozbor otázky národnostní „je pro dnešní Evropu tak otázkou otázek, jakou byla reformace otázkou na život a „na smrt pro Evropu XVI. a XVII. století“.

Sám k ní přistoupil z pozic konkrétního rozboru vztahů Čechů a Němců. Svůj záměr i optimismus a osobitost pojetí vyjádřil v předmluvě své knihy slovy: „Můj spis podává filosofii míru mezi těmito dvěma starými sousedy a často přáteli.“

V tomto filosofickém duchu nahlížel na otázku menšin jako na významný životní problém všech středoevropských států. – Menšiny (národnostní) jsou i dnes obecně považovány za relativně menší národnostní skupiny v rámci určitého státu, které mohou být buď kompaktní, nebo rozptýlené. Mohou jimi však být i celé národy nebo národnosti. Jejich vznik je výsledkem odlišného národnostního a státního vývoje, včetně vzájemného prolínání. – V době 1. ČSR se podle Rádlů menšinou rozuměla „za jistých okolností, zákonem vymezených, národnost jiná než česká a slovenská, jež v oblasti, vymezené takovým způsobem, aby jejich příslušníků bylo co nejméně, měla aspoň 20 % obyvatelstva, zjištěného při posledním sčítání lidu“. – Právě toto vysoké procento bylo u nás spolupříčinou dobového zla. To spočívalo ve snahách prosazovat moc silnějšího (majority) v místech se smíšeným obyvatelstvem, místo aby byly menšiny jako takové chápány jako „instrument všelidské kultury“.

Na složitost otázek soužití poukazoval i prezident T. G. Masaryk. Upozorňoval na často i dnes přehlíženou skutečnost, že „každá minoritní otázka je otázkou pro sebe a liší se od minoritních otázek ostatních“ (Masaryk, 1925, s. 524, 529, 531). Z hlediska humanistického i politického bylo pro něho samozřejmým, že „minority mají právo žádat svobodu národní a přiměřenou spoluúčasť ve vládě státu“. Výslovně zdůrazňoval, že „nacionalismus šovinistický nemá nikde oprávnění, a nejméně u nás“. Vždyť „lásky ke svému národu nevyžaduje nelásky k národu jinému“.

Je svědectvím rostoucí demokratičnosti 1. ČSR, že menšinám nabídla kromě samozřejmé možnosti vzdělávání se na školách v mateřském jazyku (dokonce jsme měli na Slovensku i školu „cikánskou“) i řadu vlastních institucí. V složitě situaci se přes všechny těžkosti dařilo postupně naplňovat Masarykovu nadčasovou myšlenku, že budeme tím národnější, čím budeme lidštější a naopak.

5. Závěr

Naše vědomí souvislostí ve vztahu mezi minoritami a majoritou je vedeno známou myšlenkou M. T. Cicerona (velkého humanisty z 1. poloviny 1. stol. př. n. l.) – „Historia magistra vitae.“ Přispívá totiž k hlubšímu pochopení jevů přítomnosti i dějinnému vidění skutečnosti, jak jsme jako lidé vždy ovlivňováni zvyky, příklady, míněními atd.

Současně nás pohled do historie poučuje, že pro Evropu příznačné zakořenění v racionalitě ale neznamená, že racionalita, pokud se týká vztahu k pravdě a vedení života, je rozložena pravidelně. Právě v tomto posledním století 2. milénia jsme svědky paradoxního růstu iracionality, spojené s kva-zi biologickými pudy prosazováním dominance a uplatňování moci domnělých „silnějších nad slabšími“. Ty se projevují osobitým způsobem i v praktických vztazích majority k minoritám v různých částech naší vlasti. Domnívám se, že tato situace nás všechny – lidi dobré vůle – vybízí k zamyšlení, jak ve složitých poměrech naší současnosti uplatňovat připomínaný Šaldův promyšlený a nadčasový požadavek *důstojného rozšiřování češství*.

V našich současných společenských podmínkách bychom měli všichni – minority i majorita – usilovat o vidění věcí národních i národnostních v zorném úhlu lidskosti a zbavovat se v dobré vůli bariér a předsudků. Je to i pedagogický úkol pro nás – učitele, ať působíme na kterémkoli stupni školské soustavy, ale i naše žáky. – Jako vysokoškolský pedagog vidím jedno z účinných východisek takového pojetí výchovného působení v přístupu, který můj nezapomenutelný učitel a přítel, prof. Dr. Václav Příhoda, v dobové diskusi k provokujícímu spisu E. Rádlá „Revize pokrokových ideálů na škole národní“, označil jako *zduchovnění pedagogie* (Příhoda, 1929, s. 85 až 97). – Vidět totiž působení na děti a mládež (i jejich okolí) v uvědomělém překonávání sobecké malosti a dalších rozporů, které jsou v nás (například Erich Fromm – 1996, s. 174 a násl. – je označoval jako protiklad „anděl vs. zvíře“). V posilování odvahy, spojené se svobodným rozhodnutím k volbě alternativních cest, směřujících k lidskému dobru, přátelskému pohledu na druhé osoby a lidské skupiny. Na druhé straně ale i v odvaze si připustit, že jsme se mohli ocitnout na nesprávné cestě, spojené s pocity nadřazenosti a nadvlády nad druhými lidmi i schopnosti poučit se z faktu její špatnosti a lidské tragičnosti.

Charakteristickým rysem naší české současnosti je snaha po plném začlenění do evropských struktur. My, v Libereckém kraji, ležícím na pomezí tří středoevropských států, se tomuto procesu snažíme napomoci dlouhodobě promyšlenou a prováděnou výchovou k evropanství. Její předpoklady spatřujeme především (řeceno pro mnohé asi poněkud nadneseně) ve vnitřním míru uvnitř nás samých i našeho státu, v respektování svobody každého

občana a demokratizaci života jako jejich garance. Současně se ale bráním představě našeho „rozplynutí se“ v evropanství.

Ověřili jsme si, že překonávání nacionálních monologů a narcismů, vyžaduje od každého z nás i vyšší dialogickou kvalifikaci a potřebu umět být mnohostranně kooperativním. Tyto aktuálně významné požadavky (a řadu dalších) chápeme v našem Euroregionu NISA i na naší Fakultě pedagogické Technické univerzity v Liberci jako dynamický proces naplňování nadčasové morální výzvy našeho rodáka a vzoru, F. X. Šaldy, k rozšiřování našeho česství dovnitř i navenek. V tomto náročném, dvojediném procesu, směřujícím k životnímu obohacování všech, spatřujeme konkrétní příspěvek jak ke spravedlivému a plodnému soužití s minoritami uvnitř ČR, tak i navenek – ke vzájemnému obohacování se v sjednocující se Evropě.

Literatura

- DRTINA, F. *Úvod do filosofie (Myšlenkový vývoj evropského lidstva. Svazek 2. Praha: Laichter, 1948.*
- FROMM, E. *Lidské srdce. Praha: Český klub, 1996. ISBN 80-85637-28-6.*
- KOMENSKÝ, J. Á. *Obecná porada o nápravě věcí lidských (De rerum humanarum Emendatio). I.-III. díl. Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0225-4.*
- KRUPÍČKA, J. *Renesance rozumu. Praha: Český spisovatel, 1994. ISBN 80-202-0511-X.*
- KÜNG, H. *Světový étos pro politiku a hospodářství. Praha: Vyšehrad, 2000. ISBN 80-7021-327-2.*
- MASARYK, T. G. *Světová revoluce. Praha: Čin, 1925.*
- PŘÍHODA, V. *Zduchovnění pedagogie. In HENDRICH, J. (red.) Revize pokrokových ideálů v národní škole. Praha: Dědictví Komenského, 1929.*
- RÁDL, E. *Válka Čechů s Němci. Praha: Melantrich, 1993. ISBN 80-7023-147-5.*
- ŠALDA, F. X. *Časové i nadčasové. Praha: Melantrich, 1936.*
- ŠALDA, F. X. *O smyslu literárních dějin českých (Několik drobných poznámek k velikému námětu). In Studie literárně historické a kritické. Praha: Melantrich, 1937.*
- WRIGHT, R. *Morální zvíře (Proč jsme to, co jsme). Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. ISBN 80-7106-127-1.*

Adresa autora: Doc. PhDr. Jiří Vomáčka, CSc., katedra pedagogiky a psychologie, Fakulta pedagogická, Technická univerzita v Liberci